

ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,

e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,

e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

СТАТУС ЖІНКИ НА СТАРОДАВНЬОМУ СХОДІ: ОСОБЛИВОСТІ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У МЕСОПОТАМІЇ

Досліджено основні критерії соціальної диференціації жінок у перших державних утвореннях Міжріччя. Показано вплив релігії на формування розуміння місця і ролі жінки в суспільстві. Розглянуто особливості шлюбно-сімейних відносин у Стародавній Месопотамії. З'ясовано причини храмової та вуличної масової проституції. В основу роботи покладено принцип історизму. При вивченні першоджерел використовувалися порівняльно-правовий, герменевтичний методи та системний аналіз. Зроблено висновок, що суспільне становище жінки у Стародавній Месопотамії не було однозначним. Найбільш впливовими та законодавчо захищеними були вищі жриці – ентум і надітум. Найменш захищеними були повії та рабині. Історія жінок Дворіччя дає підстави стверджувати, що вирішення проблем гендерної нерівності неможливе лише шляхом зміни законодавства. Необхідний комплексний підхід, який враховував би такі складові, як релігія, культура, право, економіка, психологія тощо.

Ключові слова: Стародавня Месопотамія, шумер, жінка, шлюб, надітум, ентум, проституція, закон.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Історія Стародавньої Месопотамії завжди викликала інтерес у науковців, адже тут виникли перші державні утворення, які мали відчутний вплив на державо- та правотворчі процеси Середземномор'я, зокрема на античний світ, спадкоємицею якого є європейська цивілізація (Кузищин, Дандамаєв, Козырева, 2008).

Месопотамія (з давньогрецької *Μεσopotαμία* (*μεσος* – «між», «середина»; *ποτάμια* – «річки, потоки») – «земля між ріками», або ж Межиріччя (Дворіччя) – це регіон на Близькому Сході, межі якого визначаються великими ріками Тигром і Євфратом. М'який клімат і розливи річок, які зрошували й удобрявали землю, створювали ідеальні умови для осілого способу життя, адже заняття землеробством і вівчарством давали можливість не лише прогнутуватись, а й мати надлишок продовольства, яке йшло на продаж. Торгівля стала основою розвитку міської цивілізації: з'являються перші міста, формується адміністративна одиниця – ном і зміцнюється управлінська

структура перших державних утворень на території Месопотамії (Дьяконов и др., 1989, с. 40).

Особливу увагу дослідники звертають на культуру того часу. Відомий дослідник Стародавнього Сходу В. Якобсон (1981, с. 9) зазначав, що одним із найбільш цікавих та багатозначних феноменів культури Месопотамії є виникнення й розвиток права: «Історик права, порівнюючи правові системи різних суспільств, які існували в різний час, але знаходилися на відносно однаковій стадії розвитку, виявляє разючу схожість правових інститутів... Тим не менше з метою "чистоти експерименту" питання про те, як виникає і формується право, варто вивчати на прикладі такого суспільства, де можливість запозичення виключена, тобто звернутися до найбільш ранніх цивілізацій в історії людства». Отже, беручи до уваги умовивід науковця, у межах визначеної теми зосередимося на дослідженні статусу жінки у Стародавній Месопотамії і тих факторів, які обумовлювали його особливості. Така постановка проблеми є актуальною,

оскільки вивчення статусу жінки у суспільстві давньосхідних державних утворень, прав жінок дозволяє з'ясувати та проаналізувати витоки формування гендерних стереотипів, створює відповідне розуміння необхідності подолання гендерної нерівності в сучасному світі. Водночас вивчення шлюбно-сімейних відносин етносів, які населяли Месопотамію, дозволяє більш повно розкрити їх гендерну історію, зрозуміти вплив релігії на формування світогляду людини, на стосунки між жінкою та чоловіком.

Релігійна свідомість домінувала в організації побуту і тогочасних правовідносинах, що знайшло своє висвітлення у численних юридичних документах. В історіографії є фундаментальні дослідження, де достатньо повно показано місце релігійної традиції в організації суспільства та повсякденному житті Стародавньої Месопотамії. Однак вивчення суспільного устрою перших державних утворень Міжріччя, становлення правових інститутів, робилося, як зазначила Н. Пушкарьова (2005, с. 19), здебільшого крізь призму «чоловічої історії», коли «жінки лише “додавалися” в загальну тканину історичної розповіді». Отож, права жінок, їх місце та роль у тогочасних суспільствах розглядалися науковцями стереотипно, без належного гендерного підходу. Як наслідок, вивчення статусу жінки в державних утвореннях Стародавнього Сходу, зокрема Месопотамії, було спрощеним, що позначилося на результатах проведених наукових розвідок. Тому статус жінки у давніх цивілізаціях Міжріччя потребує комплексного, незаангажованого поглядами традиційної історіографії дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Зважаючи на вищевикладену проблему, *метою* статті є всебічне висвітлення соціального статусу жінки в державних утвореннях Стародавньої Месопотамії, з'ясування спільного та особливого у шлюбно-сімейних відносинах давніх етносів, що заселяли Міжріччя. Ця мета обумовлює вирішення таких *завдань*:

- показати та пояснити особливості розуміння «призначення жінки» в державних утвореннях Стародавньої Месопотамії;
- визначити та проаналізувати чинники, що зумовлювали соціальну ієрархію жінки в давніх цивілізаціях Месопотамії;
- розкрити роль і місце жінки в суспільствах перших державних утворень Дворіччя;
- проаналізувати й охарактеризувати генезу шлюбно-сімейних відносин у державних утвореннях Міжріччя;
- зробити узагальнення та висновки, де показати історичний зв'язок розглянутих

наукових питань із сучасними проблемами гендерної нерівності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. В основу роботи покладено принцип історизму, який дозволяє розглянути історичні події та явища в розвитку, розкрити причино-наслідкові зв'язки між ними. Так, за допомогою цього стало можливим не лише охарактеризувати інститут шлюбу у Стародавній Месопотамії, а й з'ясувати фактори, що визначали особливості розвитку сімейних відносин того часу. Історико-порівняльний метод застосовувався для визначення спільного та відмінного у статусі жінки в державних утвореннях Міжріччя. Системний аналіз і герменевтичний підхід використовувалися при вивченні першоджерел, а саме Законів Ур-Намму (2112–2094 рр. до н.е.), фрагментів шумерських законів доби правління династії Ісіна (2023–1798 рр. до н.е.) і Ларси (2023–1961 рр. до н.е.), Законів Ліпіт-Іштара (1934–1923 рр. до н.е.), Законів Біламами (б. 1770 р. до н.е.), Законів правителя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н.е.) тощо. Також при опрацюванні законодавства перших державних утворень Дворіччя застосовувався порівняльно-правовий метод, який допоміг визначити спільне й особливе у шлюбно-сімейних відносинах давніх етносів, більш повно охарактеризувати соціальний статус жінки в різні періоди історії Стародавньої Месопотамії. Використання антропологічного підходу дозволило показати світогляд тогочасної людини, її цінності, з'ясувати ідеологічне підґрунтя розуміння місця й ролі жінки в соціумі.

Більш поглибленому вивченню статусу жінки в державних утвореннях Міжріччя сприяло застосування гендерного підходу, уперше обґрунтованого американкою Дж. Скотт (1999) і пізніше розвинутого у працях Н. Пушкарьової (2005) та І. Чикалової (2004). Цей підхід, по-перше, обумовив проведення комплексного дослідження релігійних, правових, політичних норм та вивчення соціальних інститутів, які створюють гендер (сім'я, родина, домогосподарство, система освіти тощо), по-друге, сформував підґрунтя більш повного уявлення про жінку тієї доби, про її світогляд та розуміння власного призначення в соціумі. Також ми у своїй розвідці спиралися на доробок учених, які присвятили свої розробки гендерній історії, та визначили особливості таких робіт. Так, Р. Хоф (2009, с. 35) акцентував на тому, що відмінністю «жіночих досліджень від досліджень про жінок є включення жіночого життєвого досвіду в межах соціальної та культурної дійсності як основи наукової роботи». На переконання науковця, від «теорій», які заздалегідь

«приписують жінкам особливу ірраціональність, лагідність і господарність», варто відмовитись, оскільки вони є «застарілими і не науковими». Вивчаючи історію жінок з античних часів до сучасності, Ж. Дюбі та М. Перро (2005) дійшли висновку, що дискурс про жінок приймав різноманітні та численні форми: міфічні, містичні, наукові, нормативні, схоластичні й популярні. «Роздуми про цей предмет корінням уходили в загальну *episteme* чи концептуальну матрицю, визначену чоловіками, які називали себе “ми”, а жінок – “вони”». Такий підхід дослідники вважають неправильним, оскільки «питання про стосунки між статтями» має розглядатися «не як якась даність, що задана в якійсь невизначеній формі самою природою, а як соціальний конструкт, розшифрувати який і є завданням історика». Ці умовиводи науковців є прийнятними, а тому використовувалися при проведенні представленого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Історія Стародавньої Месопотамії охоплює великий проміжок часу від IV тис. до н.е. по 538 р. до н.е., що умовно поділяється на чотири періоди, кожний з яких мав свої особливості державно-правового розвитку:

- 1) шумерський (кінець IV тис. до н.е. – 2360 р. до н.е.);
- 2) шумеро-аккадський (б. 2360–2024 рр. до н.е.);
- 3) період занепаду і роздробленості єдиної держави (б. 2024–1894 рр. до н.е.) та утворення кількох самостійних (Ісін, Ларса, Марі, Ешнунна);
- 4) вавилонський (б. 1894–538 до н.е.) (Бандурка та ін., 2021, с. 68; Бандурка та ін., 2020, с. 69).

Наприкінці IV тис. до н.е. на землях Північного Дворіччя оселилися шумери, походження яких у науковій літературі дотепер залишається дискусійним. Археологічні знахідки, а також вивчення шумерського епосу дозволяють припустити, що цей етнос мав зв'язок із територіями Елама (Іранське нагір'я) і Аратти (півострів Індостан) (Емельянов, 2001, с. 8, 27–31). Більше тисячі років шумерська цивілізація на Близькому Сході була найбільш розвинутою. Шумерська культура, поряд з Єгипетською та Еламською, була найдавнішою культурою людства. Вона мала відчутний вплив на всі народи Близького Сходу, Середземномор'я, Європи, зокрема на народ України. Шумери вважаються першими, хто винайшов писемність, їх здобутки в астрономії та математиці вражають. Поділ року на чотири сезони (пори року), дванадцять місяців і два-

надцять знаків зодіаку, визначення співвідношення кутів рівнокутника, хвилин і секунд цифри 60 – все це вперше зробили шумери. Сучасна фітотерапія та психотерапія сягає своїм корінням у сиву давнину, адже лікування травами й душевне зцілення людей було доволі розвинутим у шумерів. Врешті, саме в шумерів з'явилися перші законодавчі акти, які сприяли розвитку правових відносин у різних куточках Стародавнього світу (Емельянов, 2001, с. 10; Lassen, Wagensohn, 2020, р. 9).

Чимало наукових праць присвячено вивченню релігійних і міфологічних клинописних текстів шумерів, які поміщалися на глиняних табличках. Ці джерела дозволяють ознайомитися з поглядами давнього етносу на походження світу, богів і людини, побачити «жіноче начало» цих важливих глобальних процесів. Релігійні вірування шумерів були доволі складними. Дослідники у давніх текстах знайшли згадування про сотні імен божеств. Величезний пантеон богів мав свою ієрархію, яка була побудована за аналогією політичної організації людського суспільства. Виділялися наймогутніші боги, які визнавалися і шанувалися іншими. Із найголовніших богів шумерські теологи виділяли сім «вершителів долі» та п'ятдесят «великих богів». Серед «вершителів долі» найбільш шановною була богиня Нінмах (Нінхурсаг, Намму). С. Крамер (1965, с. 106), працюючи з табличкою-списком шумерських богів, звернув увагу, що ім'я богині Нінмах було зображено піктографічним значком, який означав первозданний океан. Нінмах названа у тексті «матір'ю, яка породила небо і землю». Науковець дійшов висновку, що на ранніх етапах історії шумерської цивілізації ця богиня мала найвищий статус. Вона шанувалася вище ніж Ен – бог-неба та Енліль – бог-повітря, які пізніше стали верховними божествами шумерів (Крамер, 2002, с. 143).

Богиня Нінмах створила всіх інших богів, тому її називали Мама (Якобсен, 1995, с. 121). Вона за допомогою глини, змішаної з кров'ю вбитого бога, створила першу людину на ім'я Лулла, яка була жінкою. Від Лулли бере свій початок історія людства. Вважалося, що перша жінка створена із землі (глини), тому вона є частиною матері-землі. Шанування матері-землі, матері-богині, від якої залежала кількість врожаю, виникло доволі рано. Лулла символізувала родючість усього живого. Вона разом із своїми дочками й онучками збільшили людський рід настільки, що «тиснява людей на землі» змусила богів втрутитись, і вони влаштували потоп (Крамер 1965, с. 178).

На думку Є. Вардімана (1990, с. 18–19), такої високої народжуваності дочки й онучки Лулли досягли завдяки поліандрії. На поліандрію в ранній історії вказує напис, знайдений у Лагаші, який датується III тис. до н.е.: «У минулому жінки мали звичай брати собі багатьох чоловіків; жінка, яка зважить на це сьогодні, б'ється камінням» (Дьяконов, 1951, с. 28).

Сьогодні в різних музеях світу зберігається близько півмільйона знайдених археологами глиняних табличок із клинописними текстами. Це – записи законів, судових рішень, міфи, приватні повідомлення тощо. Вони дають підстави вважати, що жінка в ранньому шумерському суспільстві мала доволі високий, почесний статус, який зі встановленням патріархату почав змінюватися (Вардиман, 1990, с. 19).

Досліджуючи клинописні тексти, науковці звернули увагу на релігійний ритуал священного шлюбу, який був традиційним і проводився не тільки впродовж усієї історії шумерської цивілізації, а також, з деякими змінами, у вавилонський період історії Стародавньої Месопотамії. Ритуал священного шлюбу проводився у кожному шумерському місті (Бутаева, 2011, с. 154). Однозначної оцінки щодо мети і самої церемонії його проведення серед науковців немає. Більшість схильні вважати, що священний шлюб – це обряд статевої близькості правителя та жриці, який магічно мав стимулювати родючість землі (Емельянов, 2003, с. 94). На наш погляд, доволі логічним є припущення, що одним із головних завдань священного шлюбу була легітимізація нової верховної жриці, яка щороку змінювалася. Кожного Нового року через статевий акт правитель підтверджував як свій богом даний статус, так і статус обраної богами жриці. Сакралізація влади правителя, його близькості до богів, схожість із ними, здійснення володарем у реальному житті того, про що повідомляли міфи та легенди, сприймалися простолюдинами як своєрідний символ зв'язку між світом людей і світом богів (Емельянов, 2003, с. 96, 99). Водночас варто відзначити суттєву різницю між священним шлюбом та звичайним людським одруженням. Те, що дозволяли собі боги, заборонялось у людей. Наприклад, інцест, адже всі шумерські та вавилонські боги – близькі родичі. Шлюб між богинею кохання Інанною та богом весни Думузі, які були пов'язані між собою кровними узами (брат і сестра), не викликав ніяких негативних емоцій та здивувань. Інцест дозволявся і правителю під час проведення ритуалу священного шлюбу, оскільки відомо, що верховною жри-

цею, обраною богами, могла бути донька або племінниця володаря (Емельянов, 2003, с. 97; Бонгард-Левин и др., 1983, с. 178). Тут можна побачити схожість із Стародавнім Єгиптом, де фараони одружувалися на жінках, з якими мали родинний зв'язок, а шлюб простого єгиптянина на жінці-родичці заборонявся.

Дитина, яка народилася від священного шлюбу, отримувала високий суспільний статус і мала право називати своїми батьками богів. Відомо, що такою дитиною був Гудеа – правитель Лагаша, який своєю матір'ю називав богиню-покровительку міста – Гатумдуг (Нгатумду) (Емельянов, 2001, с. 135; Бонгард-Левин и др., 1983, с. 313; Дьяконов и др., 1989, с. 79–80).

В історіографії тривалий час тривала полеміка з багатьох питань історії шумерської цивілізації. Так, багаторічна дискусія між І. Дьяконовим і В. Струве щодо соціально-економічного устрою міст – держав Стародавньої Месопотамії переросла у тривале наукове протистояння, яке мало позитивні результати. Детальне опрацювання відомими науковцями клинописних текстів дозволило зробити висновки про двосекторальну економіку Шумера (община і храм) та розібратися в особливостях шумерського суспільства (Крих, 2016, с. 1016).

Вже на ранніх етапах історії шумерської цивілізації в суспільстві поступово встановлюються патріархальні відносини. Встановлення патріархату вплинуло на релігію та повсякденне життя. У пантеоні божеств боги-жінки поступаються богам-чоловікам, які стають більш шановними. Водночас роль жінки в суспільстві поступово стає другорядною, що знаходить своє висвітлення в тогочасному законодавстві. Особливо це позначилося на шлюбно-сімейних відносинах.

У шумеро-аккадський період одруження мало особливо сакральне значення. Варто звернути увагу на такий юридичний феномен, як консумація шлюбу – перший законний та повноцінний акт єднання подружжя. Обряд консумації проводив жрець. У магічно-релігійній формі через обряд дарування себе партнеру наречені підтверджували взаємну відданість. Лише з проведенням консумації, на думку В. Карпенка (2012, с. 175), влада чоловіка над жінкою визнавалася встановленою. Відтепер вона мала виконувати його накази. Отже, консумація мала подвійне значення. Вона була актом водночас релігійним і юридичним. З одного боку, як вважав науковець, консумація «об'єктивувала клятву відданості, яку давали один одному наречені, і zarazом надавала самому шлюбу досконалий характер.

З іншого, – вона завершувала шлюбний процес, породжувала шлюбні правовідносини й обумовлювала виконання подружжям їхніх взаємних обов'язків» (Карпенко, 2013, с. 144–145). Цей умовивід дослідника варто враховувати, аналізуючи давнє законодавство у сфері шлюбно-сімейних відносин.

В історії Шумера можна виділити період особливо стрімкого піднесення соціально-політичного та культурного життя, який розпочався після тривалого завоювання аккадами та гутеями (Струве, 1941). Цей час шумерського відродження пов'язаний із правителями-лугальями III династії Ура (2112–2003 рр. до н.е.), які створили нове велике державне утворення з однойменною назвою могутньої династії. Засновником великої «імперії» був лугаль (букв. з шумерської – «висока людина» або «велика людина») Ур-Намму (2112–2094 рр. до н.е.), який позиціонував себе захисником справедливості і «добрим пастирем народів Шумера й Аккада». За його володарювання було складено перший в історії людства перелік судових рішень (*ditill*) на окремі конкретні випадки правопорушень, так звані Закони Ур-Намму (Трикоз, 2013, с. 110–111; Логвиненко, 2019, с. 9).

З основного тематичного змісту Законів Ур-Намму можна виділити статті, які встановлюють правила розірвання шлюбу, порядок успадкування, визначають покарання за сексуальні злочини (статті 4–12, 14–15, 27–29, 37–38, 46–47, 51–54, 80–82) та покарання за нанесення шкоди здоров'ю вагітним (статті 33–36). Закони Ур-Намму допомагають розібратися в особливостях соціального статусу жінки на ранніх етапах шумерської історії.

Зазвичай дівчину видавали заміж у ранньому віці. Проте єдиної думки щодо шлюбного віку наречених серед науковців немає. Найбільш поширеною в літературі є думка, що укладання шлюбу було можливим, коли особі жіночої статі виповнювалось 7 років, для чоловіків вік визначався «досягненням статевої зрілості» (Скоробагатов, Носаненко, Краснов, 2015, с. 61). На думку І. Д'яконова (1959, с. 17, 19), чоловіки вважалися повнолітніми у віці 13–15 років, а жінки – «з часу заміжжя». М. Стол (2016, р. 66–67) у монографічному дослідженні «Жінки на Стародавньому Близькому Сході» навів логічні аргументи на підтвердження того, що у ранньому віці дівчата могли пройти лише обряд заручин, за яким передбачалося надання нареченим викупу (*терхатум*) батькові (родині) нареченої. Зазвичай розмір викупу складав 20–30 сіклів срібла, що дорівнювало середній ціні рабині.

Сам шлюб укладався пізніше. Історик вважав, що шлюбний вік для дівчини становив 14 років, а для чоловіків – 26 років. Тут доцільно навести судження І. Д'яконова (1983, с. 352), що заручена дівчина «з правової точки зору вже була дружиною свого чоловіка, хоча часто ще роками жила в будинку свого батька – ймовірно до досягнення статевої зрілості». Таку правову оцінку відомого шумеролога не можна визнати правильною, оскільки юридичні наслідки заручин та шлюбу не були тотожними.

Шлюб складався на основі договору між батьком чи старшим братом (у деяких випадках матір'ю-вдовою) нареченої та нареченим або його батьками у присутності свідків. У вавилонський період – безпосередньо з нареченою. Отже, шлюб вважався дійсним лише за наявності договору. Шлюбний договір оформлювався переважно в письмовій формі. Винятком було місто Ларса, де складання такої угоди дозволялось як усно, так і письмово (Бонгард-Левин и др., 1983, с. 355). Закони Білалами, правителя Ешнуни (середина XX ст. до н.е.) вказували: «Якщо чоловік візьме в дружини дочку людини, не запитав її батька та матері, а також не укладе з її батьком і матір'ю угоди чи письмового договору, то якщо вона проживе у його домі навіть рік, вона не дружина» (ст. 27)¹. Також цю норму можна побачити пізніше у Вавилоні в Законах Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.): «Якщо хто-небудь взяв собі дружину і не уклав із нею договору, то ця жінка не дружина» (Волков, 1914, с. 34). Отже, наявність контракту – єдина, обов'язкова правова підстава укладання шлюбу.

Цікавим є оцінка шлюбного договору В. Авдієва (1970, с. 72–73). Він вважав, що надання викупу за наречену та підписання контракту між її родиною і нареченим було «нічим іншим, як оформлення давнього виду прихованого рабства». Дружина, на його думку, була домашньою рабинею свого чоловіка, оскільки «якщо дружина відмовлялася від свого чоловіка», він міг продати її в рабство. Тут варто внести уточнення, що продаж у рабство дружини здійснювався лише за рішенням суду общини, яке приймалося у випадку звинувачення жінки у розпутстві. Більше того, вагомими, переконливими аргументами чоловіка могли призвести і до іншого рішення суду – смертної кари (Bottero, 2001, р. 116).

За згвалтування чужої нареченої, навіть якщо вона проживала в будинку батька, передбачалося суворе покарання. Так, за Законами

¹ Закони Білалами, царя Ешнунни (сер. XX в. до н.е.). *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 216.

Ур-Намму: «Якщо людина вчинить насилля і позбавить невинності незайману дружину, яка обіцяна іншому юнаку в служіння, і введе її у свій дім, то таку людину треба вбити» (ст. 6). Водночас якщо заручена дівчина за власним бажанням «зблизиться з іншим чоловіком і переспить із ним», то наречений у разі вбивства своєї нареченої буде «звільнений від покарання» (ст. 7) (Трикоз, 2013, с. 75). Перелюбство вважалось тяжким злочином. На думку Е. М. Тетлоу (2004, р. 34–35), за адюльтер жінок жорстоко карали тому, що «вони кидали виклик владі батьків і чоловіків над ними та дітьми». Дослідниця вважає, що жінок за невірність найчастіше карали садженням на палю. За Законами Хаммурапі бачимо інше, не менш жорстоке покарання: «Якщо чиясь дружину схопили лежачою з іншим чоловіком, то треба їх зв'язати та кинути у воду. Якщо господар дружини пощадив життя своєї дружини, то і правитель пощадить життя свого раба» (ст. 129) (Волков, 1914, с. 34; Аверинцев и др., 1989, с. 99).

Зі встановленням патріархату жінка перебувала у пригнобленому стані. За неправдиве звинувачення у перелюбстві жінка мала пройти «божий суд» – кинути в ріку. У разі смерті під час ордалії вважалось, що жінка винна. Якщо вона пройшла випробування водою і залишилася живою, то кривдник сплачував штраф (Закони Ур-Намму (ст. 14); Закони Хаммурапі (ст. 132)), а дружина вважалася такою, що виправдалася перед своїм чоловіком.

У випадку зґвалтування жінка мала невеликі шанси покарати кривдника. Судовий розгляд справи міг відбутися лише за певних обставин: по-перше, жінка негайно мала повідомити про зґвалтування; по-друге, вона мала довести, що під час здійснення злочину в неї не було фізичної можливості покликати на допомогу (Бонгард-Левин и др., 1983, с. 354).

У громадському місці дівчина або жінка мала бути у супроводі чоловіка, батька, сина чи інших довірених домом (родиною) людей. Дівчина, яка не мала належного супроводу, вважалася розпусницею. У разі зґвалтування постраждала не могла нічого довести. Насильнику достатньо було заявити, що не знав, хто ця дівчина, і він звільнявся від відповідальності (Бонгард-Левин и др., 1983, с. 352). Взагалі вважалось, що батько мав нести відповідальність за виховання та наглядати за дочкою. Тому в цьому випадку зґвалтування розглядалось не як злочин, який влада мала викрити і покарати, а як суто батьківська (родинна) проблема. З огляду на викладене важко не погодитися з Л. Д. Стіл (2007, р. 300), яка,

вивчаючи життя вавилонських жінок, дійшла висновку, що «месопотамці не цінували дошлюбну незайманість за своєю природою... Цнотливість була, скоріш, соціальним і фінансовим активом, який приваблював відповідних чоловіків та сприяв встановленню патріархального контролю над родиною».

Як вже зазначалося, на ранніх етапах шумерської цивілізації жінка, яка не була дружиною чи нареченою, мала значно більшу статеву свободу. Вона могла обирати собі партнерів, з її бажаннями рахувалися. Із часом, під впливом семітських народів, невірність жінки – дружини чи нареченої – стала вважатися злочином, за який страчували. Як вважає О. Трикоз (2013, с. 75), ще в період правління лугаря Урукагіні (2319–2311 рр. до н.е.) на законодавчому рівні у шумерів було заборонено поліандрію. «Раніше дружини жили з двома чоловіками, тепер за це кидають жінок у воду», – записано в одному з клинописних текстів тієї доби. Дружина вже не могла за власної ініціативи розлучитися з чоловіком, якщо це право не було прописане у шлюбному договорі. Проте Е. Липинський (1981, р. 11) знайшов свідчення того, що жінки могли звернутися до суду з проханням про розлучення. Це, як зазначив науковець, був єдиний законний спосіб розірвання шлюбу за ініціативою жінки. Однак їй було вкрай складно пояснити місцевому суду общини, що її «рішення про розірвання шлюбу було повністю виправданим», тому така суддівська практика не була поширеною.

Вивчаючи Закони правителя Хаммурапі, дослідник встановив, що суд у справі розірвання шлюбу міг винести одне з двох рішень. Перше – про так званий судовий розділ, за яким жінка отримувала частину майна і надалі залишалася проживати у домі свого чоловіка. Друге – жінці дозволялося покинути чоловіка і повернутися в дім батька. У цьому випадку жінка отримувала право повторного шлюбу. Досліджуючи судові рішення про розлучення, Е. Липинський (1981, р. 12) дійшов висновку, що так званий судовий розділ можна вважати повним розірванням шлюбу.

Вивчаючи пам'ятки права державних утворень Стародавньої Месопотамії, можна визначити мету шлюбу – народження та виховання дітей, які мали успадкувати родинне майно та проводити необхідні культові сакральні обряди, що допомогли б померлим пращурам у потойбічному світі (Дьяконов и др., 1989, с. 106). Неспроможність досягти цієї мети слугувало підставою для розлучення. Варто звернути увагу, що в Законах Ур-Намму (ст. 9)

сказано: «Якщо людина розлучиться із законною дружиною (або «улюбленою»), для якої це був перший шлюб, то така людина повинна відважити і сплатити 1 міну срібла як розвідну плату» (Трикоз, 2013, с. 76). Аналогічні, але більш конкретні постанови містяться в Законах Хаммурапі (статті 138, 139): «Якщо хто-небудь вирішив покинути свою дружину, яка не народила йому дітей, то він повинен віддати срібло, рівне її викупу, а також повернути придане, яке вона принесла з дому батька, і потім може залишити її. Якщо викупу не було, то він повинен дати їй 1 міну срібла за розлучення» (Волков, 1914, с. 35). Коли чоловік вирішив залишити при собі безплідну дружину і взяти наложницю для народження дітей, то вона не мала бути рівною з господинею (ст. 145)¹.

Отже, у наведених статтях йдеться про дружину, яка не може народити. Якщо це навіть кохана дружина, чоловік має турбуватися про потомство. Сім'я в давнину мала чітко виражений господарський характер. Вона створювалася задля зміцнення і збільшення матеріального благополуччя її членів. Тому поява потомства розглядалась як об'єктивна необхідність, яка мала збільшити кількість робочої сили в домі (родині) та примножити його багатства (Карпенко, 2012, с. 173). Цим пояснюється значна увага, яку приділяв законодавець охороні здоров'я вагітних. У так званих шумерських законах (XIX ст. до н.е.), які дослідники приписують царству Ларси, сказано: «Якщо хто-небудь штовхне доньку людини так, що вона втратить все усередині її, то має відважити 10 сиклів срібла». Але якщо такі наслідки стануться після навмисного удару, то штраф збільшується до 1/3 міни срібла². За Законами Ур-Намму 1/2 міни срібла сплачував винний «за удар ліктем» жінки, який призвів до «втрати плоду в животі». Якщо такий удар спричинив смерть вагітної, то винного страчували (статті 33–34) (Трикоз, 2013, с. 78). Дещо інші юридичні наслідки за Законами Хаммурапі (статті 209–210): «Якщо хто-небудь ударить вільну, і це стане причиною викидня її плоду, то повинен сплатити за її плід 10 сиклів срібла». У разі смерті вагітної мали вбити доньку винного (Волков, 1914, с. 43). Тут можемо побачити застосування принципу дзеркального таліону й об'єктивного ставлення у вину.

¹ Законы Хаммураби, царя Вавилона. *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 244.

² Фрагмент так называемых шумерских законов. *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 211.

Як правило, чоловік мав тільки одну дружину. Співмешкання зі своїми рабинями було звичайним явищем, але за статеві зносини з чужими рабинями законодавством передбачалося «відшкодування збитків» її власнику (Законои Ур-Намму – ст. 8; Законои Білалами – статті 31, 33; Законои Ліпіт-Іштара – статті 12–13).

У разі одруження на надітум, яка не могла мати дітей (як припускає І. Д'яконов (1983, с. 354), з двох причин: або вона була «безплідною від природи»; або «безплідною за обітницею як жриця»), чоловік мав право відразу взяти собі наложницю, наприклад, її молодшу сестру, яка теж несла деякі жрецькі обов'язки, або ж дружина з часом могла дати йому рабину для народження потомства. У цьому випадку діти від рабині вважалися законними дітьми дружини. Якщо чоловік сам обирав собі наложницю, то укладав з її сім'єю шлюбний договір. За Законами Хаммурапі (статті 144–147) наложницю, яка народила господарю дітей, заборонялося продавати. Однак, за жодних обставин наложниця не мала права рівняти себе із законною дружиною. Вона виконувала найважчу, чорну роботу в домі. Траплялися непоодинокі випадки, коли наложниця проявляла характер і вела себе зухвало із дружиною господаря дому. Тоді на неї накладали знак рабства – *абутум* і утримували на загальних засадах як рабину. Рабину, яка не народила чоловіку дітей, дружина могла продати³.

Жінка та діти знаходилися під владою чоловіка, який свою дружину мав право віддати за борги, але лише за ті, які виникли під час подружнього життя. За Законами Хаммурапі (статті 117, 152) така боргова кабала могла тривати до трьох років. За борги, що утворилися до шлюбу, відповідальність лягала лише на чоловіка (ст. 151)⁴.

Законодавствами державних утворень Стародавньої Месопотамії передбачався соціальний захист жінки в разі розлучення, хвороби або смерті чоловіка. За Законами Ур-Намму, якщо чоловік розлучається зі своєю першою дружиною, то має сплатити їй 1 міну срібла. Удвічі меншу суму віддавав, якщо дружина – «колишня вдова» (статті 9, 10). У разі смерті чоловіка дружина ставала єдиною спадкоємицею (ст. 80). У тому випадку, якщо вдова вирішила перейти до дому свекра, вона мала право залишити своїх рабів і шлюбні подарунки (ст. 26). За відсутності дітей чоловічої статі незаміжня дочка ставала спадкоємицею

³ Законы Хаммураби, царя Вавилона. *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 241.

⁴ Там само. С. 240, 245.

(статті 46–47). Із знайдених археологами глиняних табличок, які належать до III династії Ура, частина – це судові рішення (*ditilla*) у справах про отримання компенсації за розлучення або присудження виплати за порушення шлюбної угоди. Так, наприклад, на одному із засідань розглянуто звернення жінки Геменили, у якому вона від свого чоловіка Лу'уту як розвідну плату жадала отримати 10 сиклів срібла. Її прохання суд підтримав. Інше судове рішення винесено у справі відмови нареченого Уригалима одружитися на нареченій Гемегалим вже після того, як було укладено між батьками двох родин відповідну угоду. Причина банальна – Уригалим одружився з іншою. Суму в 1 міну срібла мала отримати потерпіла (Коростовцев и др., 1980, с. 150). Варто відмітити, що протягом тривалої історії Стародавньої Месопотамії законами перших державних утворень передбачалося повернення жінці посагу при розлученні. Це була певна матеріальна гарантія, яка дозволяла жінці уникнути скрути і влаштувати своє життя. Зазвичай посаг складався з посуду та прикрас. Н. Козирева (1988, с. 110, 130, 161–162), опрацьовуючи один із текстів шлюбного договору у місті Ларса, звернула увагу, що «багатий посаг» включав у себе золоті та срібні прикраси, рабів та начиння.

Закони Білалами, правителя Ешнуни, захищали вільну жінку, яку безпідставно силоміць утримували за неіснуючі борги (ст. 24): «Якщо людина не має за людиною ніякого боргу, але буде тримати у боргу дружину мушкенума, затримає заручницю у своєму домі і доведе її до смерті, то це – судова справа про життя (душу); хто взяв у борг повинен померти». Якщо заручницею буде рабня, то її господар мав отримати стільки срібла, скільки вартувала рабня. У разі смерті рабині компенсація збільшувалася вдвічі (статті 22, 23)¹. Закони Ліпіт-Іштара, володаря Ісіна, зобов'язували чоловіка, який порушив умови шлюбного договору й одружився вдруге, утримувати свою першу дружину, якщо вона вирішила після розлучення залишитися в домі (ст. 28).

У Законах Хаммурапі більш упорядкованими та розвинутими є норми, що визначали правовий режим майна подружжя (Седов и др., 2004, с. 501). Вони несли солідарну відповідальність за борги, які виникли протягом спільного життя (ст. 152). За дошлюбні борги передбачалася персональна відповідальність

чоловіка і жінки, але лише у випадку укладання про це письмового договору (с. 151). У разі відсутності такого, скоріш за все, відповідальність була солідарною. Спільний правовий режим майна можна побачити і у статтях, присвячених спадковому праву. Так, наприклад, якщо раб палацу або мушкенума одружився на дочці і після того, як вони «створили дім і придбали», чоловік помер, то дружина повертала свій посаг, а все нажите у шлюбі майно ділилося на дві частини: першу половину забирав хазяїн раба, другу – дружина «для своїх дітей» (ст. 176). В іншій статті йдеться про вдову з малолітніми дітьми, яка успадкувала дім померлого чоловіка та вирішила вдруге вийти заміж. У цьому випадку, за рішенням суддів, дім передавався новому чоловіку, вочевидь із правом опіки (ст. 177). При розлученні дружина, яка мала малолітніх дітей, отримувала половину поля, саду та майна. У разі бездітності дружина отримувала сріблом суму, рівну її викупу, та посаг, принесений з дому батька (статті 137–138)².

Закони закріплюють за дружиною право ініціювати розлучення в разі подружньої зради (ст. 142): «Якщо дружина відчула ненависть до свого чоловіка, сказала йому: "Не чіпай мене", то справу її треба розглянути там, де вона мешкає. Якщо вона добродесна і непопечена, а її чоловік ходить із дому і дуже ганьбить її, то ця жінка невинна; вона може взяти своє придане і піти в будинок свого батька». Не можна залишити поза увагою таку підставу для розлучення, як зловмисне залишення (ст. 136): «Якщо хто-небудь покинув свою общину та втік, а після цього його дружина увійшла в дім іншого, то якщо чоловік повернувся і хоче взяти свою дружину, то дружина втікача не повинна повертатися до свого чоловіка, через те, що він зневажив своєю общиною і втік»³. На думку В. Карпенка (2012, с. 179–180), зловмисне залишення тут пов'язано з відмовою чоловіка виконувати подружні обов'язки. Шлюб у ту добу розумівся як спільне проживання, закон не допускав окремого життя чоловіка, а значить не передбачав і відновлення подружнього співжиття, що було дозволено пізніше та закріплено на законодавчому рівні.

Побут шумерів був тісно пов'язаний із релігією, а тому жрецтво, яке було достатньо диференційованим, відіграло особливу роль в економічному та суспільному житті. Жерці

¹ Законы Билаламы, царя Эшнуны (сер. XX в. до н.э.). *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 216.

² Законы Хаммураби, царя Вавилона. *Вестник древней истории*. 1952. № 3. С. 243, 245, 248.

³ Там само. С. 242–244.

та жриці управляли храмовим господарством, здійснювали численні релігійні ритуали, разом із верховним жерцем («*en*») чи верховною жрицею («*entu*») проводили священні обряди та ритуали. Їх ієрархія була доволі складною. У пам'ятках права найчастіше згадуються такі категорії жриць: ентум, надітум, кадіштум, кульмашитум, зікрум, угбабтум, секретум, шугетум та гірсекум. Донині дослідники не можуть дати вичерпну характеристику прав та обов'язків кожної з них. Із доступних нам джерел відомо, що ентум – верховна жриця – походила з наближених до правителя родин або була його родичкою. Вона проводила обряд священного шлюбу, яким передбачалась її близькість із правителем. Стати верховною жрицею було непросто. Крім знатного походження, кандидатка на високий сан не повинна мати фізичних вад, бути здоровою та пройти тривале навчання (Бертман, 2007, с. 152). Окрім релігійних обов'язків, ентум виконувала господарсько-управлінські функції: будувала та реконструювала храми, управляла храмовим господарством, здійснювала через довірених осіб грошові операції з лихварем. Верховна жриця мала свій штат – завідуючого господарством (*šabra*), служниць і слуг. Щодо особистого життя, то, як вважав І. Д'яконов (1990, с. 194), вона не була затворницею і мала стосунки з чоловіками як у храмі, так і поза його межами, оскільки не мала обмежень у пересуванні містом. У шумеро-аккадський період ентум, надітум, укбабтум мали право народжувати, у вавилонський – це заборонялося. За Законами Хаммурапі ентум чи надітум, які не проживали у храмі та «відкрили шинок або щоб випити сикери, увійшли до шинку», підлягали жорстокій страті – спаленню (ст. 110)¹.

Надітум – найчастіше зустрічається у джерелах. Зазвичай, жрицями-надітум ставали дівчата підліткового віку. Виходячи з того, що їх майновий стан залежав від волі батька, можна припустити, що саме він вирішував віддавати доньку у жриці чи ні. Інколи дівчата ставали жрицями – надітум, кульмашитум або кадіштум – у більш зрілому віці через те, що своєчасно не могли вийти заміж. Дівчата щоб отримати сан надітум проходили обряд ініціації, який нагадував весілля, оскільки супроводжувався святковою трапезою, а також врученням дорогих подарунків від обителі «нареченій» та від її батьків храму. Святковість і помпезність цього обряду дають підстави вважати, що надітум походили зі знатних родів, можливо навіть з роду правителя (Бон-

гард-Левин и др., 1983, с. 368). Вони проживали в обителях при храмах. За свою службу отримували земельні наділи, плантації фінікових пальм. Також у свою приватну власність могли купувати будинки, землю та плантації, давати срібло під відсотки лихварю, через посередників брати участь у торгівлі. Господарство надітум було чималим, вона наймала робітників, які оброблювали її поле, сад, вели домашні справи (Бастракова, 2019, с. 90). Як уже зазначалось, релігійними канонами та законами надітум заборонялося народжувати, але вона могла вийти заміж. Діти в такій сім'ї, народжені не від неї, вважались її рідними. Законами Хаммурапі (статті 178–182) за ентум, надітум та зікрум закріплювалося право на батьківську спадщину. Якщо батько не вказав частину спадщини для жриці у «документі», який залишив після себе, то брати мали дати її частину у довічне користування. Якщо ж частина спадщини була вказана, то вона переходила у власність жриці, якою та могла розпоряджатися на власний розсуд².

Як бачимо, представниці вищого жрецтва – ентум і надітум – мали широкі соціально-економічні права, але водночас пристойна поведінка в суспільстві та збереження цноти стали їх обов'язком, суворим правилом, порушення якого жорстоко каралося законом. Це підтверджується літературним жанром того часу. Зокрема, у «Розповіді про Саргона», яка датується II тис. до н.е., правитель Аккада Шаррукен розказує про своє походження так: «... батька я не бачив, ... мене мати моя, надітум, народила таємно. Поклала у ящик з очерету, вхід закрила смолою, кинула в ріку, що мене не затопила. Підняла ріка, понесла мене до Аккі водоноса», який, врешті, врятував і виростив майбутнього володаря як сина (Вигасин и др., 1997, с. 124). Вочевидь, жриця вчинила так через порушення обітниць не народжувати, і їй загрожувала страта.

Жінки, які представляли нижчі верстви населення ставали храмовими жрицями з іншими функціями, які, на наш погляд, не є з'ясованими науковцями. Традиційно вважається, що нижчий храмовий персонал займався «священною проституцією». Наприклад, жриця зікрум – «храмова блудниця» – займалася «священною проституцією», прибуток від якої вносився до храмової скарбниці (Струве и др., 1950). Зустрічається інше тлумачення зікрум – це чоловік (або ж євнух), посвячений у храм також задля «священної проституції», після посвячення він вважався жінкою

¹ Там само. С. 239.

² Там само. С. 249–250.

(Крашенинникова и др., 2007, с. 40). Діяльність кадїштум (букв. «священна»), зермашитум (букв. «забута сімєнь»), кульмашитум, угбабум, секретум та інших категорій жриць, як правило, дослідниками також пов'язується із заняттям проституцією (Бонгард-Левин и др., 1983, с. 352). Зрозуміло, що такий однобічний підхід до визначення функцій жіночого жрецтва не можна вважати правильним. Це питання потребує окремого розгляду та ретельного опрацювання доступних нам сьогодні джерел.

Особливе ставлення до шлюбу, створення сім'ї пояснювалися необхідністю відтворення населення. Примноження робочої сили в родині (домі) та номі, в розумінні тогочасного суспільства, було безпосередньо пов'язане з розвитком, благополуччям і процвітанням. Саме тому народженню дитини, її догляду та вихованню приділялася значна увага. Зважаючи на проблеми, які ставали на заваді повноцінного догляду за дитиною – слабкий фізичний стан роділлі через антисанітарію або важкі пологи, які могли стати наслідком важкої праці під час вагітності, фізіологічна відсутність материнського молока, смерть матері тощо, велику роль відігравали годувальниці. Годувальниця, тобто жінка, яка своїм грудним молоком годує чужу дитину, як соціальне та культурне явище було повсякденною реальністю у цивілізаціях Стародавньої Месопотамії. У Законах Хаммурапі формалізований зв'язок між годувальницею та роботодавцем (ст. 194): «Якщо хто-небудь віддав свою дитину годувальниці, і ця дитина померла на руках годувальниці, а годувальниця потай від батька та матері підмінила її іншою дитиною, то її слід викрити, і за те, що вона потай від батька та матері підмінила її іншою дитиною, треба відрізати їй груди»¹. Ця стаття дає можливість, по-перше, побачити, яке суворе покарання передбачалося для годувальниці за халатне ставлення до виконання своїх обов'язків, по-друге, зрозуміти, наскільки важливим для тогочасного суспільства був своєчасний догляд за дитиною, оскільки смертність новонароджених у Месопотамії була достатньо високою (Джарман, Микиртичан, 2017, с. 53). Відомо, що годувальниця працювала на умовах договору, який укладався письмово терміном на 2–3 роки (Захарова, Мачнева, 2016, с. 15). Годувальницями були представниці нижчих верств суспільства. Якщо годувальниця заміжня, то договір укладався із самою жінкою та її чоловіком, а якщо вона рабиня – з її хазяїном. Інко-

ли годувальниці ставали впливовими особами, якщо їх наймала, наприклад, якась знатна родина або родичі правителя. Годувальницям було заборонено статеві зносини, оскільки вважалося, що вони негативно впливають на здатність годувати груддю. Відомі непоодинокі випадки, коли годувальниці після трирічного контракту залишалися у родині роботодавця «при дитині», отримуючи інший статус – «няньки» чи «матері». У заможних родинах годувальниці залишалися і при дорослих дітях, часто до кінця свого життя, їх вважали членом родини. Годувальниця мала юридичні права. Якщо скоєно злочин стосовно довіреної дитини чи її родини, то вона могла брати участь у судовому процесі як позивач, свідок чи відповідач (Джарман, Микиртичан, 2017, с. 54–56). Отже, годувальниця мала шанс увійти в еліту давньомесопотамського суспільства і поряд із жінками правителя та інших знатних родин впливати на політичне, економічне, соціальне, культурне та культове життя Месопотамії (James, Dillon, 2012, p. 23).

Перманентні війни та економічні негаразди призводили до зубожіння значної частини населення. Храми були не в змозі прийняти всіх дівчат, батьки яких через бідність бажали віддати у жриці чи служниці своїх дітей. Жінки, щоб заробити собі на життя, були змушені займатися проституцією. Так поступово зникла межа між сакральною та звичайною проституцією. Сім'я, яка не спроможна прогодувати своїх дітей, віддавала їх на «усиновлення» чи «удочеріння» до чужих родин, де їх навчали цьому ремеслу. В одному зі знайдених клинописних текстів указувалося, що віддана до іншої сім'ї дочка «повинна виховуватися для проституції, а її прибутки йдуть до її прийомної матері». Шумерські клинописні тексти, датовані III тис. до н.е., повідомляють про дві категорії розпутних жінок. Першу складали жінки, які «жили на вулицях» і «при всіх дозволяли себе накривати» за будь-яку, навіть мізерну плату; другу – жінки, які займалися блудством таємно і публічно вели «благопристойне» життя (Вардиман, 1990, с. 254–255).

Варто звернути увагу, що в Законах Ліпіт-Іштара йдеться про дітей, народжених від повії (ст. 27): «Якщо дружина людини не народила йому дітей, а блудниця з публічного майдану народила йому дітей, він повинен забезпечити блудницю зерном, маслом та одягом; діти, які народженні блудницею, стануть його спадкоємцями, але, доки жива його дружина, блудниця не може проживати в домі з його дружиною» (Крамер, 2002, с. 377). На жаль, законодавство Ліпіт-Іштара зберіглося

¹ Там само. С. 251.

до наших днів лише фрагментарно. Однак воно дозволяє побачити, що блудниця, яка народила дитину від вільної людини, мала бути під її постійним піклуванням, яке б робило можливим ростити потомство. Діти повії в разі відсутності нащадків від шлюбу ставали прямими спадкоємцями свого батька. Заразом маємо зазначити, що ставлення до вуличних повій у суспільстві було принизливим. Так, наприклад, в Ашшурі їм заборонялося ходити з покритою головою як вільним жінкам. За порушення цієї заборони повії загрожувало тілесне покарання – побиття батогами чи обливання голови смолою (Веллард, 2004, с. 102). Юнаку, який був заручений, але взяв у співмешканки повію, судді могли заборонити зустрічатися з нею. Проте якщо юнак, незважаючи на рішення суддів, повертався до блудниці, то мав віддати як розвідну плату вдвічі більшу суму, ніж ту, яку він дав батькові нареченої.

Говорячи про проституцію у Вавилоні, варто пригадати «Історії» Геродота, де він розповів про «найнегідніший обряд», який проводився під час культового ритуалу у храмі Іштар. Він полягав у тому, що кожна дівчина, яка перебувала у храмі, мала позбутися невинності за будь-яку, навіть символічну плату. Вона не могла повернутися додому, доки хто-небудь не кине їй гроші і «не з'єднається з нею за межами священної ділянки» (Геродот, 1993, с. 72–73). Коментуючи цей фрагмент «Історії» Геродота, слід звернути увагу, що відомий мандрівник та історик відвідав Вавилон, коли місто майже сто років знаходилося під владою персів, які впливали на зміни в повсякденному житті корінних мешканців, на їх культуру та проведення релігійних ритуалів. Можна припустити, що історик описав ритуал «священного шлюбу», який зрозумів по-своєму.

На найнижчому щаблі соціальної ієрархії перебували раби та рабині. Щодо джерел рабства у Стародавній Месопотамії, то вони достатньо повно розкриті в науковій літературі. Одне з основних джерел поповнення рабами був полон (Логвиненко, 2019, с. 149–151). Оскільки утримувати рабів-чоловіків було небезпечно, то їх, як правило, вбивали, забираючи в полон та обертаючи в рабство лише жінок і дітей. Доля їх була різною. Хтось ставав храмовою власністю, когось забирали в дім (родину) для служіння і роботи. Але простіше й економічно вигідніше було тримати рабинь у таборі та використовувати їхню працю за потребою. Про таке утримання рабинь і дітей свідчать знайдені археологами списки військовополонених жінок у Шумері. У списках вказано, що здорова рабиня за свою працю отримувала

не більше 40 сил (22 кг) ячменю на місяць, рабині похилого віку та діти – від 10 до 20 сил ячменю (Струве і др., 1950). Також ці списки є свідченням того, наскільки велика була смертність серед обернених у рабство жінок.

Також у Стародавній Месопотамії існувало домашнє рабство, коли рабиня фактично проживала в родині свого господаря. Здебільшого умови перебування тут були значно кращими. Часто рабинь за служіння та відданість родина наближувала до себе. Непоодинокі випадки, коли рабині отримували волю від хазяїв, мали право вийти заміж і народжувати дітей. Це є свідченням того, що рабство в Месопотамії не набуло такого класичного характеру, як у стародавніх Греції та Римі, і мало патріархальний характер.

ВИСНОВКИ. У підсумку можемо констатувати, що суспільне становище жінки у Стародавній Месопотамії не було однозначним. Воно визначалося низкою факторів релігійного, культурного, соціально-економічного, політичного та військового характеру. Релігія впливала на світогляд людини, на розуміння природи жінки, її місця та ролі в суспільстві. Обряд священного шлюбу, який був одним із значущих релігійних ритуалів, спонукав до відтворення подібних сакральних діянь у мирському житті і став ідеологічною основою діяльності жрецтва Стародавньої Месопотамії. Водночас варто зазначити, що до сьогодні залишається не з'ясованим питання ієрархії жіночого жрецтва, особливо середньої та нижньої його ланки, а також визначення їх функцій, прав та обов'язків.

У державних утвореннях Месопотамії значна увага приділялася правовому регулюванню шлюбно-сімейних відносин. Аналіз законодавств тогочасних державних утворень дозволяє визначити мету шлюбу – народження та виховання дітей, які мали б успадкувати родинне майно і в подальшому примножити його, а також проводити необхідні сакральні обряди, які допомогли б померлим у потойбічному світі. Неспроможність мати дітей ставала причиною розлучення, як правило, за бажанням чоловіка. Дружина теж мала право ініціювати в общинному суді процес розірвання шлюбу, але за певних, конкретно визначених законом обставин, серед яких найголовнішими були негідне поводження чоловіка з нею та неспроможність чоловіка мати дітей. У разі розлучення жінка мала передбачений законом захист. Як правило, їй повертався посаг, який вона принесла з дому батька, та за рішенням суддів відповідно до закону виплачувалася розвідна плата.

Особливе місце у вавилонському суспільстві посідали годувальниці, які зазвичай походили з нижчих верств суспільства. Більшість із них виконували свої функції на договірній основі протягом трьох років за відносно незначну плату. Проте були винятки, коли годувальницю наймала родина, яка мала знатне походження, або вона потрапляла до палацу правителя. Цей «соціальний ліфт» давав шанс на безбідне існування. Також якщо вже після встановленого терміну родина її залишала як «няньку» або «мамку», то такі жінки з часом мали вплив на своїх дорослих вихованців.

Однак найбільш впливовими були вищі жриці – ентум і надітум, які кровно були пов'язані з відомими родами Месопотамії. Вони мали достаток, широкі соціально-економічні права та найбільший соціальний захист. Найменш захищеними були повії та рабині.

Перманентні війни й економічні кризи спричинювали зубожіння значної частини населення, що призвело до зростання вуличної проституції. У цілому ставлення до повій було принизливим. Траплялися випадки, коли вони народжували від вільних чоловіків. Закон захищав роділлю та потомство від мож-

ливого голоду, зобов'язуючи чоловіка надавати блудниці необхідний одяг та їжу.

Рабині займали найнижчий щабель соціальної ієрархії жінок. Вони тяжко працювали за фіксовану норму їжі, якої не було достатньо для нормального існування. Наслідком була велика смертність серед рабинь і рабів-дітей, які працювали на рівні з невільними жінками. Проте існувало так зване домашнє рабство, коли рабині проживали не в таборі для військовополонених жінок, а в домі свого господаря. Умови в них були значно кращі. Хоча рабині і виконували всю чорнову роботу, в них з'являвся шанс отримати від свого господаря волю та влаштувати власне життя.

Вищевикладене дає підстави для більш глибокого розуміння сутності сучасних проблем гендерної нерівності. Їх витoki слід шукати в далекому минулому, у стародавньому світі, зокрема в Месопотамії, яка мала значний вплив на європейську цивілізацію. Вивчення соціального статусу жінки Дворіччя дозволяє дійти висновку, що вирішити нинішні проблеми гендерної нерівності неможливо лише шляхом зміни законодавства. Необхідний комплексний підхід, який враховував би такі складові, як релігія, культура, право, економіка, психологія тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Авдиев В. И. История Древнего Востока. М. : Высшая шк., 1970. 607 с.
2. Бастракова А. Е. Особенности социально-правового статуса жриц надитум в старовавилонской Месопотамии. *Вопросы студенческой науки*. 2019. № 1 (29). С. 88–91.
3. Бертман С. Месопотамия. М. : Вече, 2007. 416 с.
4. Бутаева М. Социальный статус женщины в домонотеистических религиях. *Власть*. 2011. № 1. С. 152–155.
5. Вардиман Е. Женщина в древнем мире / пер. с нем. М. С. Харитоновна, послесл. А. А. Вигасина. М. : Наука, 1990. 335 с.
6. Веллард Д. Вавилон. Рассвет и гибель города Чудес. М. : Центрполиграф, 2004. 218 с.
7. Волков И. М. Законы вавилонского царя Хаммураби. М., 1914. 82 с.
8. Геродот. Истории в дев'яти книгах. Київ : Наук. думка, 1993. 576 с.
9. Джарман О. А., Микиртичан Г. Л. Кормилицы древней Месопотамии. *Медицина и организация здравоохранения*. 2017. Т. 2, № 2. С. 51–61.
10. Древние цивилизации / С. С. Аверинцев, В. П. Алексеев, В. Г. Ардзиба и др. ; под общ. ред. Г. М. Бонград-Левина. М. : Мысль, 1989. 479 с.
11. Дьяконов И. М. Люди города Ура. М. : Наука, 1990. 429 с.
12. Дьяконов И. М. Общественный и государственный строй Древнего Двуречья. Шумер. М. : Изд-во восточ. лит., 1959. 304 с.
13. Дьяконов И. М. Реформы Урукагины в Лагаше. *Вестник древней истории*. 1951. № 1 (35). С. 15–32.
14. Емельянов В. В. Древний шумер. Очерки культуры. СПб. : Петербургское Востоковедение, 2001. 368 с.
15. Емельянов В. В. Ритуал в Древней Месопотамии. СПб. : Азбука-классика ; Петербургское Востоковедение, 2003. 320 с.
16. Захарова И. Н., Мачнева Е. Б. История грудного вскармливания народов мира. *Медицинский совет*. 2016. № 16. С. 14–21.
17. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Часть I: Месопотамия / Г. М. Бонгард-Левин, И. М. Дьяконов, Г. Ф. Ильин и др. ; под ред. И. М. Дьяконова. М. : Наука, 1983. 534 с.
18. История древнего Востока: от ранних государственных образований до древних империй / под. ред. А. В. Седова. М. : Восточ. лит., 2004. 895 с.

19. История древнего мира : в 3 кн. / под ред. И. М. Дьяконова, В. Д. Нероновой, И. С. Свенцицкой. Изд. 3-е, исправ. и доп. М. : Наука, 1989. Кн. 1: Ранняя древность. 470 с.
20. История женщин на Западе : в 5 т. / под общ. ред. Ж. Дюби, М. Перро ; науч. ред. пер. Н. Л. Пушкарева. СПб. : Алетея, 2005. Т. 1: От древних богинь до христианских святых. 600 с.
21. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, Д. В. Швець, М. Ю. Бурдін та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
22. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с.
23. Карпенко К. В. К вопросу о религиозном и юридическом значении консуммации брака. *Вестник МГИМО*. 2013. № 2 (29). С. 144–155.
24. Карпенко К. В. О некоторых особенностях семейных отношений по законам Хаммурапи. *Вестник МГИМО*. 2012. № 5 (26). С. 172–181.
25. Козырева Н. В. Древняя Ларса. Очерки хозяйственной жизни. М. : Наука, 1988. 207 с.
26. Крамер С. История начинается в Шумере. М. : Наука, 1965. 256 с.
27. Крамер С. Первая цивилизация на Земле / пер. с англ. А. В. Милосердовой. М. : Центрполиграф, 2002. 383 с.
28. Крих С. Б. И. М. Дьяконов против В. В. Струве: полемика на полях Шумера. *Вестник древней истории*. 2016. № 76. С. 1011–1029.
29. Кузищин В. И., Дандамаев М. А., Козырева Н. В. Историография истории древнего Востока : в 2 т. / под ред. В. И. Кузищина. М. : Высшая шк., 2008. Т. 1. 719 с.
30. Логвиненко Є. С. Джерела дослідження інституту покарання у праві держав давньосхідної цивілізації. *Правові новели*. 2019. № 9. С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2019.9.01>.
31. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с.
32. Пушкарева Н. Л. Предмет и перспективы гендерного подхода в исторических науках // Пол и гендер в науках о человеке и обществе / под ред. В. Успенской. Тверь : Феминист-Пресс, 2005. С. 19–43.
33. Скоробогатов А. В., Носаненко Г. Ю., Краснов А. В. История государства и права зарубежных стран. Казань : Познание, 2015. 668 с.
34. Струве В. В. История Древнего Востока. Л. : ОГИЗ Госполитиздат, 1941. 483 с.
35. Трикоз Е. Древний Шумер: особенности правовой традиции. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки*. 2013. № 3. С. 108–115.
36. Трикоз Е. Н. История кодификации права. Вып. 1: Клинописные своды законов. Кодекс Ур-Наммы. М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2013. 114 с.
37. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований // Пол. Гендер. Культура: немецкие и русские исследования / под ред. Э. Шоре, К. Хайдер, Г. Зверевой. М. : РГГУ, 2009. С. 31–60.
38. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова ; сост. О. Л. Лысенко, Е. Н. Трикоз. М. : Норма, 2007. Т. 1: Древний мир и Средние века. 816 с.
39. Хрестоматия по истории Древнего Востока / сост. А. А. Вигасин. М. : Восточ. лит., 1997. 404 с.
40. Хрестоматия по истории Древнего Востока : в 2 ч. / под ред. М. А. Коростовцева, И. С. Канцельсона, В. И. Кузищина. М. : Высшая шк., 1980. Ч. 1. 256 с.
41. Хрестоматия по истории Древнего мира. Том I. Древний Восток / под ред. и пер. В. В. Струве. М. : Учпедгиз, 1950. 464 с.
42. Чикалова И. «Бархатная революция» в политической и исторической науке. *Женщины в истории: возможность быть увиденными*. 2004. Вып. 3. С. 5–22.
43. Якобсен Т. Сокровища тьмы. История месопотамской религии. М. : Восточ. лит., 1995. 293 с.
44. Якобсон В. А. Возникновение писаного права в Древней Месопотамии. *Вестник древней истории*. 1981. № 4 (158). С. 9–20.
45. Bottero J. *Everyday Life in Ancient Mesopotamia*. Baltimore, Maryland : The Johns Hopkins University Press, 2001. 276 p.
46. James S. L., Dillon S. *A Companion to Women in the Ancient World*. Wiley-Blackwell : A John Wiley & Sons, Ltd., 2012. 645 p.
47. Lassen A W., Wagensohn K. *Women at the Dawn of History*. New Haven, Connecticut: Yale Babylonian Collection. New Haven : Yale University, 2020. 118 p.
48. Lipinsky E. The wife's right to divorce in the light of an ancient near eastern tradition. *The Jewish Law Annual*. 1981. Vol. 4. Pp. 9–27.
49. Steel L. D. *Women and Gender in Babylonia* // *The Babylonian World* / ed. by G. Leick. New York ; London : Routledge, 2007. Pp. 299–316.
50. Stol M. *Women in the Ancient Near East*. Boston ; Berlin : Walter de Gruyter Inc., 2016. 696 p.
51. Tetlow E. M. *Women, crime, and punishment in ancient law and society* : in 2 vol. New York ; London : Continuum, 2004. Vol. 1. 338 p.

52. Wallach S. J. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91, No. 5. DOI: <https://doi.org/10.2307/1864376>.

REFERENCES

1. Avdiev, V. I. (1970). *History of the Ancient East*. Higher School.
2. Averintsev, S. S., Alekseev, V. P., Ardziba, V. G. et al. (1989). *Ancient civilizations* (G. M. Bongrad-Levin, Ed.). Thought.
3. Bandurka, O. M., Holovko, O. M., Lohvynenko, I. A. et al. (2021). *History of the state and the rights of foreign countries* (O. M. Bandurka, Ed.). KhNUVS.
4. Bandurka, O. M., Shvets, D. V., Burdin, M. Yu. et al. (2020). *The history of the state and the rights of foreign countries* (O. M. Bandurka, Ed.). Maidan.
5. Bastrakova, A. E. (2019). Features of the social and legal status of priestesses nadytum in Old Babylonian Mesopotamia. *Issues of Student Science*, 1(29), 88-91.
6. Bertman, S. (2007). *Mesopotamia*. Veche.
7. Bongard-Levin, G. M., D'yakonov, I. M., Il'in, G. F. et al. (1983). *History of the ancient East. The origin of the oldest class societies and the first centers of slave-owning civilization. Part I: Mesopotamia* (I. M. D'yakonov, Ed.). Science.
8. Bottero, J. (2001). *Everyday Life in Ancient Mesopotamia*. The Johns Hopkins University Press.
9. Butaeva, M. (2011). The social status of women in pre-monotheistic religions. *Vlast'*, 1, 152-155.
10. Chikalova, I. (2004). "Velvet Revolution" in Political and Historical Science. *Women in History: An Opportunity to be Seen*, 3, 5-22.
11. D'yakonov, I. M. (1951). Urukagina reforms in Lagash. *Bulletin of Ancient History*, 1(35), 15-32.
12. D'yakonov, I. M. (1959). *The social and state system of the Ancient Mesopotamia. Sumer*. Publishing House of Eastern Literature.
13. D'yakonov, I. M. (1990). *People of the city of Ur*. Nauka.
14. D'yakonov, I. M., Neronova, V. D., Svetsitskaya, I. S. (Ed.). (1989). *Ancient world history* (Book 1). Science.
15. Dyubi Zh., & Perro, M. (Ed.). (2005). *History of women in the West* (Vol. 1). Aleteya.
16. Dzharman, O. A., & Mikirtichan, G. L. (2017). Nurses of ancient Mesopotamia. *Medicine and Health Care Organization*, 2(2), 51-61.
17. Emel'yanov, V. V. (2001). *Ancient Sumer. Essays on culture*. Petersburg Oriental Studies.
18. Emel'yanov, V. V. (2003). *Ritual in Ancient Mesopotamia*. Azbuka-klassika; Petersburg Oriental Studies.
19. Herodotus. (1993). *History in nine books*. Scientific thought.
20. James, S. L., & Dillon, S. (2012). *A Companion to Women in the Ancient World*. A John Wiley & Sons, Ltd.
21. Karpenko, K. V. (2012). About some features of family relations according to laws Hammurabi. *Bulletin of MGIMO*, 5(26), 172-181.
22. Karpenko, K. V. (2013). On the question of the religious and legal significance of consummation of marriage. *Bulletin of MGIMO*, 2(29), 144-155.
23. Khof, R. (2009). Emergence and development of gender studies. In E. Shore, K. Khaider, G. Zvereva (Ed.), *Floor. Gender. Culture: German and Russian Studies* (31-60). RGGU.
24. Korostovtseva, M. A., Kantsel'son, I. S., Kuzishchin, V. I. (Ed.). (1980). *Reader on the history of the Ancient East (Part I)*. Higher School.
25. Kozyreva, N. V. (1988). *Ancient Larsa. Essays on economic life*. Science.
26. Kramer, S. (1965). *History begins in Sumer*. Science.
27. Kramer, S. (2002). *The first civilization on Earth* (A. V. Miloserdova, Transl.). Tsentrpoligraf.
28. Krikh, S. B. (2016). I. M. Dyakonov vs. V. V. Struve: controversy in the margins of Sumer. *Journal of Ancient History*, 76, 1011-1029.
29. Kuzishchin, V. I., Dandamaev, M. A., & Kozyreva, N. V. (2008). *Historiography of the history of the ancient East* (Vol 1). (V. I. Kuzishchin, Ed.). Higher school.
30. Lassen, A. W., & Wagensohn, K. (2020). *Women at the Dawn of History*. New Haven, Connecticut: Yale Babylonian Collection. Yale University.
31. Lipinsky, E. (1981). The wife's right to divorce in the light of an ancient near eastern tradition. *The Jewish Law Annual*, 4, 9-27.
32. Lohvynenko, Ye. S. (2019). The sources of exploration of the penalty institute in the Ancient East states. *Legal Novels*, 9, 7-14. <https://doi.org/10.32847/ln.2019.9.01>.
33. Lohvynenko, Ye. S., & Lohvynenko, I. A. (2019). *Punishment in the rights of the powers of the Ancient World*. FOP Panov A. M.
34. Lysenko, O. L., & Trikoz, E. N. (2007). *Reader on the history of state and law of foreign countries: (Vol. 1)*. (N. A. Krasheninnikova, Ed.). Norma.

35. Pushkareva, N. L. (2005). Subject and perspectives of gender approach in historical sciences. In V. Uspenskaya (Ed.), *Sex and gender in the sciences of man and society* (pp. 19-43). Feminist-Press.
36. Sedov, A. V. (Ed.). (2004). *History of the Ancient East: From early state formations to ancient empires*. Eastern Literature.
37. Skorobogatov, A. V., Nosanenko, G. Yu., & Krasnov, A. V. (2015). *History of state and law of foreign countries*. Knowledge.
38. Steel, L. D. (2007). Women and Gender in Babylonia. In G. Leick (Ed.), *The Babylonian World* (pp. 299-316). Routledge.
39. Stol, M. (2016). *Women in the Ancient Near East*. Walter de Gruyter Inc.
40. Struve, V. V. (1941). *History of the Ancient East*. OGIZ Gospolitizdat.
41. Struve, V. V. (Ed.). (1950). *Reader on the history of the Ancient World. Volume I. Ancient East*. Uchpedgiz.
42. Tetlow, E. M. (2004). *Women, crime, and punishment in ancient law and society* (Vol. 1). Continuum.
43. Trikoz, E. (2013). Ancient Sumer: features of the legal tradition. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Legal Sciences*, 3, 108-115.
44. Trikoz, E. N. (2013). *Code of Ur-Namma. History of law codification. Issue. 1: Cuneiform Codes of Laws: Ur-Namma Code*. Russian University of Friendship of Peoples.
45. Vardiman, E. (1990). *Woman in the ancient world* (M. S. Kharitonova, Transl.). Science.
46. Vellard, D. (2004). *Babylon. The rise and fall of the city of Wonders*. Tsentrpoligraf.
47. Vigin, A. A. (Ed.). (1997). *Reader on the history of the Ancient East*. Eastern Literature.
48. Volkov, I. M. (1914). *Laws of the Babylonian king Hammurabi*. Moscow.
49. Wallach, S. J. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91(5). <https://doi.org/10.2307/1864376>.
50. Yakobsen, T. (1995). *Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. Eastern Literature.
51. Yakobson, V. A. (1981). The emergence of written law in Ancient Mesopotamia. *Journal of Ancient History*, 4(158), 9-20.
52. Zakharova, I. N., & Machneva, E. B. (2016). The history of breastfeeding of the peoples of the world. *Medical Council*, 16, 14-21.

Надійшла до редакції: 22.05.2022

ИГОРЬ АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,

кандидат исторических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра теории и истории государства и права;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЕВГЕНИЯ СЕРГЕЕВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра конституционного и международного права;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

**СТАТУС ЖЕНЩИНЫ НА ДРЕВНЕМ ВОСТОКЕ: ОСОБЕННОСТИ
БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В МЕСОПОТАМИИ**

Исследованы основные критерии социальной дифференциации женщин в первых государственных образованиях Междуречья. Показано влияние религии на формирование понимания места и роли женщины в обществе. Рассмотрены особенности брачно-семейных отношений в Древней Месопотамии. Выявлены причины храмовой и уличной массовой проституции. В основу работы положен принцип историзма. При изучении первоисточников использовались сравнительно правовой, герменевтический методы и системный анализ. Сделан вывод, что общественное положение женщины в Древней Месопотамии не было однозначным. Наиболее влиятельными и законодательно защищенными были высшие жрицы – энту и надитум. Наименее защищенными были проститутки и рабыни. История женщин Двуречья дает основания утверждать, что решение проблем гендерного неравенства невозможно только путем изменения законодательства. Необходим комплексный подход, учитывающий такие составляющие, как религия, культура, право, экономика, психология и т.д.

Ключевые слова: Древняя Месопотамия, шумер, женщина, брак, надитум, энту, проституция, закон.

IHOR ALBERTOVYCH LOHVYENENKO,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;*

YEVHENIIA SERHIIVNA LOHVYENENKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Constitutional and International Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com*

THE STATUS OF WOMEN IN THE ANCIENT EAST: PECULIARITIES OF MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN MESOPOTAMIA

The main criteria of social differentiation of women in the first state formations of the Middle Ages have been studied. The influence of religion on the formation of understanding of the place and role of women in society has been shown. Peculiarities of marriage and family relations in ancient Mesopotamia have been considered. The factors determining the social hierarchy of women in the ancient civilizations of the Biennial have been determined and analyzed. The causes of temple and street mass prostitution have been clarified. Features of the position of female slaves have been described.

The work is based on the principle of historicism. When studying primary sources, comparative legal, hermeneutic methods and systematic analysis were used. The anthropological method was used when revealing the worldview of the people of that time and their values, the gender method was used when studying the status of women in the state institutions of the Middle Ages.

It was concluded that the social position of women in ancient Mesopotamia was not unambiguous. Religion influenced a person's worldview, the understanding of the nature of a woman, her place and role in society. The rite of "sacred marriage" was one of the significant religious rituals, which encouraged the reproduction of similar sacred acts in worldly life, and became the ideological basis of the activity of the priests of Mezhyrechya. On the basis of the analysis of the legislation of the state institutions of the time, the purpose of marriage was determined, that is the birth and upbringing of children who were to inherit and multiply the family property and perform the necessary sacred rites, which were to help the dead in the afterlife. The inability to have children became the reason for divorce, as a rule, at the husband's will. The wife also had the right to initiate the divorce process in the municipal court, but under certain circumstances specifically defined by law.

The most influential in society were the high priestesses – entum and naditum, who were related by blood to the famous families of Mesopotamia. They had wealth, broad socio-economic rights and the greatest social protection. Prostitutes and slaves were the least protected. It is noted that the origins of modern problems of gender inequality can be seen in the distant past, in the ancient world, in particular in Mesopotamia, which had a significant impact on European civilization. Women's History The Biennial provides grounds for asserting that solving the problems of gender inequality is not possible only by changing the legislation. A comprehensive approach is necessary, which would take into account such components as religion, culture, law, economy, psychology, etc.

Key words: *Ancient Mesopotamia, Sumer, woman, marriage, naditum, entum, prostitution, law.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Статус жінки на Стародавньому Сході: особливості шлюбно-сімейних відносин у Месопотамії. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 91–106. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.09>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2022). The status of women in the Ancient East: peculiarities of marriage and family relations in Mesopotamia. *Law and Safety*, 2(85), 91–106. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.09>.